

Т.М. ЛУТЧИН. ДЕРЖАВОТВОРЧІ ІДЕЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИХ ОБ'ЄДНАНЬ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Аналізується розвиток української політичної думки 60-х – 80-х років ХХ століття. Особлива увага звертається на державотворчі ідеї українських національно-демократичних об'єднань другої половини ХХ ст.

Ключові слова: українська політична думка, суспільно-економічний лад, демократична республіка, форма державного правління.

Анализируется развитие украинской политической мысли 60-х – 80-х годов ХХ века. Особенное внимание уделяется идеям создания государства украинских национально-демократических объединений второй половины ХХ столетия.

Ключевые слова: украинская политическая мысль, общественно-экономическое устройство, демократическая республика, форма государственного правления.

Development of Ukrainian political opinion of 60th 80th - of XX of century is examined in the article. Special attention displaced on development of Ukrainian nation in the independent Ukrainian state, on creation of classless society, elimination of imperialism and establishment of consent between the free and fully even states of all people.

Key words: the Ukrainian political idea, social-economic line-up, democratic republic, form of state rule.

На початку 50-х років ХХ століття розуміння суті держави з точки зору націоналістичної ідеології йшло в руслі теорій патерналізму. Зміни в програмі ОУН (Б), внесені на III Надзвичайному Великому Зборі ОУН (Б) 1943 р., стали початком певних ідеологічних розходжень в націоналістичному середовищі. Програма вже не містила положень про становий поділ, людина проголошувалася найвищою цінністю. Пропонований у майбутньому політичний режим названо вже не «націократією», а «новим ладом», а згодом – «демократичним ладом». Було відкинуто претензії на особливу привілейовану роль ОУН у державі. Зазнало змін бачення ролі партій у житті суспільства¹.

Хоча для багатьох її членів організація залишилася єдиним революційним авангардом, провід якого має право диктувати свою політику не лише цій організації, але і всьому українському народові. Гарячі дискусії між прихильниками централізму і плюралізму тривали декілька років і в кінцевому результаті завершилися розколом ОУН (Б) на еміграції².

Так, Лев Ребет та його прихильники зводили демократію до певного непорушного ідеалу, гарантії розвитку окремих громадян, а вже через них – усїєї нації. Вони заперечували класичний постулат націоналізму про перевагу спільних інтересів над інтересами людини. Дмитро Мирон виступив із своїм проектом державного устрою, в якому помітні не лише риси авторитарного політичного режиму, але й ознаки республіканської президентської форми правління з поділом влади на три гілки та місцевим самоврядуванням, щоправда, підконтрольним виконавчій гілці влади. Петро Полтава пропонував проект парламентської демократичної республіки.

Микола Сціборський у праці «Нарис проекту основних законів (конституції) Української Держави» запропонував форма державного правління, яка наближа-

лася до конституційної монархії. Причому, конституція не накладала суттєвих обмежень на повноваження голови держави, відкидала партійно-парламентарну організацію, місце партій у державних органах мали займати синдикатні організації. Не передбачалося також незалежних органів місцевого самоврядування.

Автором ще одного цілісного проекту майбутньої державної системи був Осип Бойдуник. Його «Національний Солідаризм» (1946 р.) поєднував у собі як авторитарні, так і демократичні елементи. Він був зорієнтований на поступове перенесення центру влади від одноособової інституції – голови держави – до колективного органу (парламенту).

Важливе місце серед публікацій, присвячених українському державотворенню, займають статті Петра Полтави, а саме «Наше вчення про національну державу» та «Концепція Самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу». На його думку, система вільних національних держав всіх народів визначить найбільш справедливу розв'язку міжнародних проблем. Для того, щоб держава не стала знаряддям експлуатації і поневолення робочого людю в руках багатих, потрібно перебудувати суспільний механізм в безкласове суспільство. Тільки тоді держава буде, як це було на самому початку, організацією економічного й культурного життя нації і знаряддям оборони перед зовнішньою агресією. У статті «Концепція Самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу» П. Полтава заявляє, що вироблені людством цінності народної демократії є не менш важливими, ніж ідея національна. Силою, що діє паралельно з ідеєю нації, є ідея конституційної, парламентарної держави, ідея демократії. «Щоб забезпечити найбільш повний і гармонійний розвиток нації, держави, необхідно мати демократичний режим і соціоекономічну систему, яка б «елімінувала» всякі визиски людини людиною»³.

Формулюючи свою концепцію самостійної України, автор зазначав: «Концепція Самостійної України – це також концепція такого суспільного економічного ладу в Україні, при якому не існуватиме експлуатація людини людиною... Суспільно-економічні переміни, які доконувалися в період між двома світовими війнами і які продовжують доконуватися в останні роки чи то по большевицькому, чи то по протилежному боці бар'єру, виразно показують, що суспільно-економічний розвиток світу йде саме в напрямі усуспільнення основних галузей народного господарства»⁴.

Таким чином, П. Полтава приходить до висновку, що основним завданням українського національного руху є створення соціалістичного суспільства в Незалежній Соборній Українській державі. Він був переконаний, що «саме постулати соціалізму повинні стати основним змістом побудови української самостійної держави».

Загалом у працях тогочасного українського політикуму підкреслювалася важливість ролі держави в економічній сфері; декларувалося особливе ставлення до праці; пропонувалося специфічне розуміння власності; вважалася неприпустимою експлуатація людини. Особлива увага зверталася на потребу державного втручання в економічну сферу у формі: керівництва державними підприємствами, нормування випуску продукції, розподілу сировини, цінової політики та регулювання відносин між працедавцями і працівниками.

Політика держави у сфері промислового виробництва мала базуватися на поступовій заміні існуючих форм господарювання та «усуспільненні» промисловості. Наступний етап – розподіл підприємств між різними формами власності:

державною, муніципальною, спільною (кооперативною), приватною, а приватна власність у промисловості також підпадала під низку обмежень з боку держави.

Загальний план промислового виробництва, мав базуватися на таких засадах: репрезентації всіма галузями виробництва; гармонійного співіснування промисловості з усім комплексом економіки; рівномірного географічного розміщення; пристосування методів розвинутих країн; приватної ініціативи, підконтрольної владі тощо.

Основною суспільною верствою, яка є консерватором національної ідеї та фактором безпеки держави вони вважали хліборобство та пропонували широко-масштабну аграрну реформу, яка повинна була враховувати передусім соціальну структуру суспільства.

Приватна власність повинна обмежуватися державним регулюванням купівлі-продажу землі. Не виключалося надання наділів іноземцям та утворення селянських спілок як колективного способу ведення господарства.

Суспільні питання віддзеркалювалися у планах запровадження широкої системи соціального захисту населення майбутньої держави.

У руслі соціальної політики розглядалися проблеми пенсійного та соціально-го забезпечення, питання права на засоби виробництва як умови соціальної справедливості, соціальне страхування, принципи політики щодо оплати праці, зайнятості громадян і охорони праці.

Аналізуючи пропоновану систему соціальної політики, знаходимо низку механізмів захисту прав працівників: від формування керівництва підприємства виключно за участю трудового колективу та діяльності профспілок і станових органів і до утворення спеціальних робітничих судів.

Щодо податкової системи, то планувався єдиний, рівномірний, поступовий і прямий податок при обмеженій кількості непрямих. У сільському господарстві допускався також натуральний податок.

У концепціях майбутньої української держави значна увага відводилася проблемі окремої людини, її ролі в житті суспільства та держави. У цьому питанні лідери національно-демократичних об'єднань у другій половині ХХ століття відштовхувалися від переосмислення ліберальних засад суспільного устрою. Вони заперечували обидві крайності взаємостосунків між особою і суспільством і вивели свою формулу таких відносин: права кожної людини є прямо пропорційними до обов'язків перед нацією.

У повоєнні роки український рух опору намагався позбутися специфічних рис інтегрального націоналізму. Його платформою стало демократичне самостійництво. На початку 50-х рр. О.Горновий писав, повний розвиток української нації в незалежній, об'єднаній українській державі, створення справді національного правління і безкласового суспільства, знищення імперіалізму і встановлення згоди поміж вільними й цілком рівними державами всіх народів – фундаментальні віхи українського націоналізму, що не залежать від того, чи ми визнаємо первинність духу чи матерії⁵.

О. Дяків, незважаючи на звинувачення у полівишанні націоналістичної ідеології, послідовно обстоювали принцип усупільнення засобів виробництва та ідею безкласового суспільства. В Українській державі всі засоби і знаряддя виробництва (земля і її кадри, води і ліси, фабрики заводи, транспорт) перейдуть до народу, стануть народною власністю і народ буде керувати ними через вільно вибраних своїх справжніх представників. Парламентський контроль унеможли-

вить появу експлуаторських класів, що стане основою утворення безкласового суспільства, тобто суспільства без соціальної нерівності, суспільства, яке не роздіратимуть класові суперечності, в якому повністю здійсниться єдність нації⁶.

П. Полтава писав, що суспільно-економічний розвиток світу прямує саме до усунування основних галузей народного господарства і що економічну програму організації необхідно будувати відповідно до загальносвітових тенденцій. Конкретизуючи, публіцист наголошував, що майбутній суспільно-економічний лад в Україні «буде спиратися на національно-державну й кооперативну власність у промисловості, банківості, торгівлі, на національно-державну власність на землю при індивідуальному або колективному, в залежності від волі населення, землекористуванні»⁷.

Значну роль у цих дискусіях відіграв Дмитро Маївський, який підтримував ідеологічний ревізіонізм. Відкинувши політичну модель однопартійної диктатури, він, як і інші публіцисти, пропагував концепцію українського націоналізму як революційно-демократичної сили, завданням якої є ведення безпощадної боротьби проти тоталітарних держав.

Д. Шахай (Йосип Позиченюк) характеризує сучасне йому радянське суспільство як державний капіталізм із модерним кріпацтвом, з тоталітарним апаратом визиску, де панує клас експлуаторів (партія) над безкласовим народом. Він ставить знак рівності наведеного означення цієї влади з державним соціалізмом⁸.

Іван Міtringа пропонував приділити максимум уваги політичній роботі на промислових підприємствах Східної України, оскільки лише робітничий клас може стати справжньою базою української революції: «Без повного опанування і революційного зорганізування робітництва Донбасу, Керчі та Запоріжжя ми не можемо навіть мріяти про перемогу»⁹.

Поки діяльність ОУН обмежувалася західноукраїнськими територіями, її програма майже не викликала заперечень. Інакше сприймали її ідеологію мешканці східноукраїнських територій. Зазнавши жорстоких утисків і терору у так званій незалежній Радянській Україні, вони значно уважніше ставилися до внутрішнього устрою держави, відкидаючи будь-які форми насильства. Заклики творити Самостійну Україну під керівництвом збудованої за тоталітарним принципом організації не лише не приваблювали східняків, але й викликали в них асоціації зі зненависним більшовизмом і нацизмом.

Багатонаціональний Схід не сприймав політичних програм щодо національного питання, націлених на винищення, асиміляцію або ж насильну депортацію чужонаціонального елемента.

Низку застережень викликали методи запровадження державності на українських землях, котрі ґрунтувалися на засаді «з більшовиками – по-більшовицьки». Насамперед насторожували документи, в яких рішуче відкидалося демократичний принцип організації владних структур, а пропагувалася сильна влада з необмеженими повноваженнями. А також прагнення створити т.зв. «Народні суди» (щось на зразок більшовицьких «трибок»), які будуть «безоглядно карати національних й суспільних шкідників»¹⁰.

Переорієнтація на соціальні і демократичні засади, зазначає Євген Стахів, мала великий успіх, до нас приставало все більше людей, а головне – молодого покоління і робітництва. «Ми пішли з народом, почали говорити з ними мовою, яку він розумів, – і він почав з нами співпрацювати. І це був найбільший успіх всієї нашої роботи... ми стали на демократичну базу, і це був наш крок вперед»¹¹.

Під впливом нових державотворчих ідей відбулася еволюція політичної свідомості значної частини учасників тодішнього українського руху, що послідовно обстоювала принцип усупільнення засобів виробництва, безкласового суспільства, що сприяє розвитку продуктивних сил та ліквідує класові антагонізми. Майбутній суспільно-економічний лад має спиратися на національно-державну й кооперативну власність у промисловості, торгівлі, на національно-державну власність на землю при індивідуальному чи колективному господарюванні. Проголошення соціалістичних ідей було необхідною умовою політичної програми, оскільки вони найкраще відповідали народним інтересам.

В кінці 50-х – на початку 60-х років поступово спостерігається перехід переважної більшості створених у цей час підпільних організацій до поміркованої тактики, яка включала в себе комплекс організаційно-пропагандистської роботи, спрямованої на піднесення національної свідомості українського народу, згуртування національно-патріотичних сил.

Так, у програмі Української робітничо-селянської спілки головним завданням організації була ненасильницька боротьба за громадські права в Україні, за національні та культурні права, за економічні права тощо. Другим етапом боротьби мала бути боротьба за самостійність України. Тогочасне становище України розцінювалося як колоніальне, але програма все ж базувалась на засадах марксизму-ленінізму¹². УРСС можна вважати першою саме дисидентською організацією і за засобами боротьби, і за метою.

Основною ідеєю тогочасних об'єднань була зміна або корекція курсу партії відповідно до марксистських принципів, іноді навіть метою була зміна влади для встановлення істинно марксистського режиму, тому що тодішня влада, на думку багатьох дисидентів-марксистів, неспроможна була йти правильним шляхом.

Василь Рубан, автор програми «Української національної комуністичної партії», написаній в 1971 р. стверджував у ній, що кінцевою метою партії є створення самостійної Українського соціалістичної держави, влада в якій належатиме робітникам і селянам. Він вважав, що для цього необхідно створити власні незалежні органи друку, провести велику організаційну роботу по формуванню низових ланок партії, провести акції непокори у вигляді демонстрацій, мітингів, голодувань тощо¹³.

Метою «Спілки української молоді Галичини», що діяла в Коломиї Івано-Франківської області була «Боротьба за Україну, щоб Україна була вільною і суверенною державою, яка б не знала ніяких утисків з боку інших країн, щоб була самостійною як Польща, Австрія, Чехословаччина». Вони обґрунтовували активну політичну діяльність в тому, що проводиться велика політика русифікації та наголошували на відсутності в країні демократії та свободи слова. Україна – економічно сильно розвинута і тому повинна бути самостійною державою¹⁴.

Діяльність нелегальних груп практично у всіх областях України свідчила про те, що це явище було всеукраїнським і незважаючи на свої світоглядні, ідеологічні, регіональні, тактичні особливості і відмінності, заклала новий теоретичний фундамент в український національно-визвольний рух у другій половині ХХ століття.

Підпільні групи і об'єднання, які стояли на позиціях крайнього радикалізму, сповідували збройні методи боротьби з існуючим державним і суспільним ладом, створювалися і в наступні роки. Однак в же в кінці 50-х – на початку 60-х років поступово спостерігається перехід переважної більшості таких організацій до поміркованої тактики, яка включала в себе комплекс організаційно-пропаган-

дистської роботи, спрямованої на піднесення національної свідомості українського народу, згуртування національно-патріотичних сил.

Отже, в 1960-80-х рр. в національно-визвольному русі можна спостерігати три основні течії: націонал-комуністичну, націоналістичну і загальнодемократичну. Хоча жодна з організацій та груп не мала викристалізованих програм, які б чітко розмежовували їх між собою.

В їхніх програмах не були добре продумані перспективи соціально-економічного, а почасти й політичного розвитку України. З-поміж іншого це пояснюється тим, що зміни настали швидше, ніж на те сподівалися самі учасники руху і його теоретики.

1. *Лисяк-Рудницький І.* Историчні есе: У 2 т. – К. : 1994. – Т.2. – 1994. – С. 255-256.
2. *Потічний П.* Політична думка українського підпілля 1943-1951 рр. // Зустрічі. – 1991. – №2. – С.138.
3. *Полтава П.* Концепція Самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу // Збірник підпільних писань. – Мюнхен, 1959. – С. 25.
4. Там само. – С. 56.
5. *Українська державність у XX столітті: Історико-політологічний аналіз* / [Кер. авт. кол. О.Дергачов]. – К., 1996. – С. 98.
6. *Стасюк О.* Ідейно-політична стратегія ОУН (Б) повоєнного періоду // Український визвольний рух. – № 8. – 2006. – С. 267.
7. *Полтава П.* Концепція Самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу // Літопис УПА. – Т. 9. – Кн.2. – Торонто, 1982. – С. 61, 17.
8. *Шахай Д.* Тактика щодо російського народу // Літопис УПА. – Т.8. – С.237-238.
9. *Орелюк С.* Наш шлях боротьби. – 1940. – Ч. 1. – С. 100.
10. *Вказівки на перші дні організації державного життя.* – 1941 // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп.1. – Спр.69. – Арк. 37.
11. *Стахів Є.* Кризь тюрми, підпілля й кордони (Повість мого життя). – К., 1995. – С.134.
12. *Лук'яненко Л.* Не дам загинуть Україні! – К.: Софія, 1994.
13. *Державний архів СБУ.* – Т.1. – Справа 67643-ФП – Арк. 46052.
14. *Воля і Батьківщина.* – 1966. – Ч. 13. – С.2-3; *Воля і Батьківщина.* – 1965. – Ч. 5. – С.4-9.